

Презентація з кримінального права:

«Захист у кримінальних
провадженнях щодо умисного
вбивства, вчиненого у стані
сильного душевного
хвилювання»

*Адвокат Мокіна І.В., голова Ради адвокатів
Херсонської області*

Стаття 116. Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання

«Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого» (редакція втратила чинність згідно ЗУ від 06.12.2017р. № 2227-У111 набрало чинності 11.01.2018р.)

«Умисне вбивство , вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленого жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності систематичного характеру такого поведження з боку потерпілого (редакція ЗУ від 06.12.2017р. № 2227-У111, набрало чинності 11.01.2018р.) -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.»

Суб*єктом кримінальної відповідальності за вчинення зазначеного кримінального правопорушення є осудна особа, якій випонилося 14 років. Форма вини- умисел (прямий або непрямий).

Злочин, що розглядається, є видом вбивства при пом'якшуючих обставинах, які виступають як кваліфікуюча ознака. Особа, що його вчинила, притягується до кримінальної відповідальності з урахуванням особливого психічного стану винного, обумовленого поведінкою самого потерпілого. Так, Н. вчинила вбивство свого чоловіка, який систематично пиячив, не давав грошей, бив дружину, приводив додому інших жінок. Одного разу, знаходячись у стані сп'яніння, він став вимагати, щоб Н. задовольнила його статеву пристрасть неприродним способом, а коли Н. відмовилася, ударив її ногою в живіт. У відповідь на це Н. кухонним ножем завдала йому удару в груди, спричинивши смертельне поранення. ВСУ засудив Н. за вбивство у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок тяжкої образи і протизаконного насильства з боку потерпілого (див. РП. - 1968. - № 1. - С. 85).

Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 66 КК вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, є обставиною, що пом'якшує відповідальність. У статті 116 КК це положення знаходить свою подальшу конкретизацію - вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання ,що виникло внаслідок:

- протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого (до 06.12.2017р.)
- жорстокого поводження, або такого що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого (з 06.12.2017р.); і перетворюється в обов'язкову ознаку даного складу злочину;

Але крім цієї ознаки для застосування ст. 116 КК законодавець вимагає наявності ще низки умов.

- ▶ Об'єктивна сторона характеризується:
  - 1) діями, спрямованими на позбавлення життя іншої людини;
  - 2) наслідком у вигляді смерті людини;
  - 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком;
  - 4) певною обстановкою вчинення злочину.

Стан сильного душевного хвилювання

про який ідеться у ст. 116 КК, - це стан фізіологічного афекту, котрий являє собою короточасну інтенсивну емоцію, яка домінує у свідомості людини, що значною мірою (хоча і не повністю) втрачає контроль над своїми діями і здатність керувати ними.

ПВСУ спеціально зазначив, що вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, характеризується не лише умислом, а й **таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними** (див. абз. 1 п. 23 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» від 7 лютого 2003р. № 2).

Від фізіологічного афекту слід відрізнити патологічний, при якому людина втрачає здатність усвідомлювати свої вчинки і керувати ними. При патологічному афекті, який є одним з видів тимчасового розладу душевної діяльності, виключається осудність суб'єкта. Тому позбавлення життя іншої людини суб'єктом, який перебуває у стані патологічного афекту, в силу ст. 19 КК не може тягти за собою кримінальної відповідальності.

Для вирішення питання про те, чи вчинене діяння у стані фізіологічного або патологічного афекту, слід призначити судово-психіатричну експертизу.

Знання критеріїв діагностики афекту є важливим чинником успішного захисту по цій категорії справ.

Відповідна література щодо цього питання:

«ДІАГНОСТИКА КОРОТКОЧАСНИХ АФЕКТИВНИХ СТАНІВ У СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ» автори В. Б. Первомайський, В. Р. Ілейко, А. В. Каніщев

* Публікується за виданням:

Первомайський В. Б., Ілейко В. Р., Каніщев А. В. Критерії діагностики та експертної оцінки короткочасних афективних станів у судово-психіатричній практиці // Архів психіатрії. — 2009. — Т. 15, № 1. — С. 55–59.

Вимоги доказової медицини у психіатрії передбачають певні стандарти діагностики виявлених у порядку, передбаченому Законом України «Про психіатричну допомогу», психічних розладів [2]. Діюча класифікація психічних розладів (МКХ-10) визначає перелік обов'язкових діагностичних критеріїв (основних та допоміжних), що повинні бути наявними для обґрунтованого діагностичного висновку [3].

Слід зазначити, що емоційне реагування особистості на зовнішні (переважно) та внутрішні чинники, яке детермінує скоєння «афектогенного» злочину і потребує експертної оцінки, вміщує до себе складові, що можуть стати предметом дослідження її оцінки як психіатра-експерта (афективна реакція, афекти — простий, аномальний, фізіологічний, патологічний), так і психолога-експерта (різні види емоційних проявів особистості, що не сягають ступеню психічного розладу та відповідні емоційні реакції в межах психічної норми). В основі розподілення цього предмету дослідження є наявність або відсутність психопатологічних симптомів (у відповідності з чинними глосаріями і діагностичними критеріями МКХ-10) в структурі цих складових і, в свою чергу, наявність або відсутність обмеження (істотного обмеження) чи виключення здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Визначення понять.

Обсяг поняття «короткочасний афективний стан» складають психотичні (патологічний афект) та непсихотичні розлади психічної діяльності (афективна реакція, афект, у тому числі фізіологічний) у континуумі: афективна реакція — афекти (простий, аномальний, фізіологічний) — афект патологічний.

Афективна реакція

непсихотичний психічний розлад, який виникає у відповідь на дію подразника (зовнішнього або внутрішнього), може бути як короткочасним (хвилини), так і подовженим (години), проявляється емоційними, вегетативними, моторними порушеннями, як в межах окремих симптомів, так і їх сукупністю. Такі реакції слід відрізнити від тривалих реакцій психотичного рівня (депресивних, паранойяльних, параноїдних тощо). У виникненні та проявах афективних реакцій важливе місце займають особливості особистості в межах психічної норми або психічні розлади, а саме специфічні розлади особистості. Виходячи з визначення, при афектогенних злочинах актуальними є короткочасні (гострі) афективні реакції.

Афект простий

також, як і інші афекти, є короткочасним розладом психічної діяльності непсихотичного рівня, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів, виявляється емоціями гніву, страху, звуженням свідомості, руховим збудженням і діями, спрямованими проти подразника. Основними відмінностями (які, до речі, свідчать про меншу вираженість (глибину) афективного стану) є: а) збереженість здатності особою, що перенесла афективний стан, описати, ідентифікувати емоцію, яку вона зазнала (пережила) на висоті афекту (тобто констатацію у себе на той час емоції гніву, страху, злості, ненависті тощо); б) відсутність окресленої 3-ї фази афективного стану, тобто відсутність вираженого психофізичного виснаження.

Афект фізіологічний

короткочасний хворобливий розлад психічної діяльності непсихотичного рівня, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів, виявляється недиференційованою емоцією, звуженням свідомості, руховим збудженням і діями, спрямованими проти подразника. Характерними ознаками фізіологічного афекту є надзвичайність реакції особи, фазність перебігу близька до патологічного афекту, раптовість виникнення (несподіваність для суб'єкта), типові судинно-вегетативні вияви, звуження свідомості з розладом цілісності сприймання, специфічні зміни комунікативної функції, спрощення та відрив від ситуації, невідповідність характеру і результату дій причині, що їх викликала, зв'язок дій і афективних переживань з психотравмуючим фактором, раптовість виходу внаслідок психічного виснаження, часткова амнезія вчиненого.

Афект аномальний

афективний стан, що виникає у особи з наявним непсихотичним психічним розладом. Введення у науковій літературі поняття — «аномальний афект» передбачало звуження меж визначення фізіологічного афекту, із виключенням з нього афективних реакцій, що характеризуються зміненими закономірностями розвитку та аномальними механізмами перебігу в залежності від біологічного та психологічного «ґрунту», на якому виникає афективна реакція. Тобто урахуванням впливу непсихотичних психічних розладів — органічного ураження головного мозку, розладу особистості тощо, — на клініку та перебіг афективної реакції, коли вона виникає у особи з таким розладом. За отриманими нами даними група «аномального афекту» за своїми клінічними проявами наближалася до групи «фізіологічного афекту». Хоча перебіг і симптоматика афективного стану мала деякі відмінності, обумовлені наявністю у його структурі психічних розладів, що були у підекспертного до виникнення афективного стану (проявів їх загострення та декомпенсації); тобто прояви афективного стану відображали взаємодію і взаємовплив психогенно обумовленої афективної реакції та ґрунту, на якому вона виникла. Таке поєднання, при менш вираженому по глибині афективному реагуванні, у порівнянні з таким при фізіологічному афекті, обумовлювало істотність впливу на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними, тобто наявність психіатричної передумови визнання особи **обмежено осудною**.

Афект патологічний

- ▶ короткочасний хворобливий розлад психіки (гострий афективний психоз), що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів і виявляється у глибокому затьмаренні свідомості, бурхливому руховому збудженні і діях, спрямованих проти подразника та має певну фазність перебігу (підготовчу, вибухову та заключну стадії афективного стану). Наявність у особи на період скоєння злочину стану патологічного афекту, тобто гострого психотичного розладу, який віднесено до виключних станів, виключає здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Загальні діагностичні критерії афективних станів

1. Наявність конфліктогенної ситуації, яка виникає раптово (або на фоні довготривалої конфліктогенної ситуації має місце дія додаткового інтенсивного подразника) та зачіпає найбільш індивідуально значимі для особистості потреби (загроза життю, здоров'ю, самоповазі, соціальному престижу тощо).
2. Розвиток афективного стану безпосередньо після виникнення конфліктогенної ситуації.
3. Наявність емоційних проявів у вигляді гніву, страху, розпачу, відчуттів ненависті, образи, невдоволення, люті тощо.
4. Наявність вегетативних проявів у вигляді почервоніння або збліднення обличчя, тремтіння рук, сухість у роті, перебої у роботі серця, відчуття нестачі повітря тощо.
5. Наявність моторних проявів (рухове збудження різного ступеня інтенсивності).
6. Розлад комунікативних (мовної, міміко-пантомімічної тощо) функцій.
7. Тривалість: для афектів — до декількох хвилин, для афективної реакції — до декількох годин.

Загальні критерії виключення

1. Будь-який інший тяжкий психічний розлад.
2. Гостра інтоксикація внаслідок вживання психоактивних речовин (за винятком тютюну).

Для діагностики окремих видів короткочасних афективних станів пропонуються відповідні кластери основних та додаткових діагностичних критеріїв. Впевнена діагностика якогось конкретного різновиду афективного стану повинна спиратись на повний «набір» основних діагностичних критеріїв. Додаткові ж діагностичні критерії мають полегшити процес диференційної діагностики.

Діагностичні критерії для окремих афективних станів:

Афективна реакція

1. Відповідність загальним критеріям діагностики афективних станів.
2. Відсутність чіткої фазності перебігу.

Афекти:

Простий афект

► Основні діагностичні критерії:

1. Відповідність загальним діагностичним критеріям афективних станів.
2. Наявність ознак афективного звуження свідомості.
3. Наявність часткової амнезії.
4. Фазний перебіг (редукований), обов'язкова наявність 1-ї та 2-ї стадій — підготовчої та афективного вибуху (тип «плато»). Можлива присутність окремих елементів стадії виснаження.
5. Здатність до самоопису (ідентифікації) емоційних проявів (страх, гнів тощо), що мали місце у стадії афективного вибуху (тобто безпосередньо на період правопорушення).
6. Наявність мовного контакту, який відображає конфліктну ситуацію.

► Додаткові діагностичні критерії:

1. Відповідність характеру домінуючої емоції подразнику, через який виник афект.
2. Можливість зміни знаряддя нанесення ушкоджень.
3. Узгодженість ступеня емоційних проявів із об'єктивною значущістю подразника.
4. Можливість вжиття заходів по приховуванню та знищенню слідів скоєного.
5. Змістовна єдність емоційних переживань на докримінальній, кримінальній і посткримінальній стадіях.
6. На постафективній стадії — збереження вегетативних проявів (лакрімація).
7. Можлива відсутність провини та каяття.
8. Здатність до модифікування поведінки відповідно обставинам.

Аномальний афект

▶ Основні діагностичні критерії:

1. Відповідність загальним діагностичним критеріям афективних станів.
2. Наявність ознак афективного звуження свідомості.
3. Наявність часткової амнезії.
4. Фазний перебіг (редукований), обов'язкова наявність 1-ї та 2-ї стадій — підготовчої та афективного вибуху (тип «плато»). Можлива присутність окремих елементів стадії виснаження.
5. Здатність до самоопису (ідентифікації) емоційних проявів (страх, гнів тощо), що мали місце у стадії афективного вибуху (тобто безпосередньо на період правопорушення).
6. Наявність психопатологічного «ґрунту».
7. Наявність мовного контакту, який відображає конфліктну ситуацію.

▶ Додаткові діагностичні критерії:

1. Відповідність характеру домінуючої емоції подразнику, через який виник афект.
2. Можливість зміни знаряддя нанесення ушкоджень.
3. Узгодженість ступеня емоційних проявів із об'єктивною значущістю подразника.
4. Можливість вжиття заходів по приховуванню та знищенню слідів скоєного.
5. Змістовна єдність емоційних переживань на докримінальній, кримінальній і посткримінальній стадіях.
6. Здатність до модифікування поведінки відповідно обставинам.
7. Можлива відсутність провини та каяття.

Фізіологічний афект

▶ Основні діагностичні критерії:

1. Відповідність загальним діагностичним критеріям афективних станів.
2. Наявність проявів афективного звуження свідомості з фрагментарністю сприйняття оточуючого.
3. Прояви дереалізації та (або) деперсоналізації.
4. Рухове збудження із автоматизованими, стереотипними діями, великою кількістю та надзвичайною силою нанесення ушкоджень.
5. Неповнота, вибірковість спогадів щодо обставин скоєного, пригадування лише окремих, найбільш значимих елементів конфлікту.
6. Чіткий фазний перебіг з обов'язковою наявністю усіх трьох стадій: підготовчої, афективного вибуху та виснаження (піковий тип).
7. Об'єктивна раптовість, суб'єктивна мимовільність афективного вибуху.
8. У стадії виснаження — надзвичайна втома, протрація, спустошеність, відсутність дій з приховування злочину.
9. Неможливість чіткого самоопису (ідентифікації) емоційних проявів, що мали місце у стадії афективного вибуху (тобто безпосередньо на період правопорушення).
10. Парадоксальність, чужість кримінальних дій для особистості.

▶ Додаткові діагностичні критерії:

1. Відсутність зміни знаряддя нанесення ушкоджень.
2. Відсутність відчуття провини та каяття.
3. Відсутність спроб приховати або знищити сліди правопорушення.
4. Обмеження, фрагментарність мовної продукції, яка втрачає зв'язок з афектогенною ситуацією.
5. Перевищення ступеня емоційних проявів порівняно з об'єктивною значущістю подразника.

Патологічний афект

▶ Основні діагностичні критерії:

1. Відповідність загальним діагностичним критеріям афективних станів.
2. Потьмарення свідомості (синдром сутінкового потьмарення свідомості), повне дезорієнтування, спотворене сприйняття оточуючого.
3. Різке, надзвичайне психомоторне збудження із автоматизованими, стереотипними діями, великою кількістю та надзвичайною силою нанесення ушкоджень, безглузда жорстокість.
4. Повна відсутність спогадів щодо скоєного.
5. Уривчасті галюцинаторні та маячні розлади.
6. Чіткий фазний перебіг з обов'язковою наявністю усіх трьох стадій (підготовчої, афективного вибуху та виснаження).
7. Раптовість афективного вибуху.
8. У стадії виснаження — глибокий сон із наступною розгубленістю, відсутністю дій з приховування злочину.
9. Парадоксальність, чужість кримінальних дій для особистості.

▶ Додаткові діагностичні критерії:

1. Відсутність реагування на зміни обставин і оточення.
2. Відсутність спроб приховати або знищити сліди правопорушення.
3. Відсутність зміни засобів знаряддя нанесення ушкоджень.
4. Відсутність відчуття провини або каяття.
5. Повна відсутність мовної продукції, або окремі звуки, вигуки, які можуть відображати хворобливий розлад свідомості.

Експертна оцінка визначених короткочасних афективних станів передбачає наступні загальні методичні підходи:

1. Наявність у особи діагностичних ознак патологічного афекту на період скоєння злочину виключає її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними на цей період часу.
2. Наявність у особи діагностичних ознак фізіологічного афекту на період скоєння злочину істотно обмежує її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними на цей період часу.
3. Наявність у особи діагностичних ознак простого та аномального афектів на період скоєння злочину може істотно обмежувати її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними на цей період часу.
4. Наявність у особи діагностичних ознак гострої афективної реакції на період скоєння злочину не позбавляє і не обмежує істотно її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними на цей період часу.

Щодо впливу вікового фактору на особливості формування та перебігу короткочасних афективних станів слід відзначити деякі особливості, які притаманні неповнолітнім та особам похилого віку.

Неповнолітні особи:

У відповідності з законодавством України (ст. 32 ЦК України) неповнолітньою особою є фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Кримінальна відповідальність у відношенні всіх злочинів, що передбачені Кримінальним кодексом України, настає з 16 років, а стосовно низки правопорушень (вбивства, зґвалтування, крадіжка, грабїж, розбій тощо) — з 14 років. Переважна більшість злочинів, що скоєні у короткочасному афективному стані, становить загрозу життю та здоров'ю особи, тобто передбачають кримінальну відповідальність з 14 років. Для неповнолітніх ситуація, що предиспонує виникненню такого стану та визначає накопичення (кумулявання) афекту, формується в межах близького оточення неповнолітнього, зазвичай сім'ї, де протягом тривалого часу мають місце конфліктні відносини — виховання по типу «домінуючої гіперпротекції», що супроводжується жорстоким поведінням, побиттям, знущанням, погрозами фізичного покарання тощо, і реалізується у злочин по типу «останньої краплі», «реакції короткого замикання». Наявність довготривалої психотравмуючої ситуації визначає розвиток у неповнолітнього психічних розладів неспокійного рівня у вигляді депресивного, тривожно-депресивного синдромів, динаміка таких розладів може бути різною (в залежності від зовнішніх факторів впливу та індивідуально-психологічних особливостей неповнолітнього), включаючи виникнення короткочасного афективного стану. Особливостями злочину є його спрямованість проти винуватця знущань, «вихователя», джерела емоційного напруження, частіше проти батька (вітчима). Особливістю самого короткочасного афективного стану є те, що він несе на собі відбиток впливу пубертатних (сомато-ендокринних), вікових (розвитку), соціальних (формування особистості), церебрально-органічних та соматичних факторів, що визначає його незавершеність, розмитість у поєднанні з наявністю афективного розладу депресивної, тривожно-депресивної структури, на фоні якого такий стан виникає. Незрілість, відсутність життєвого досвіду подолання стресогенно-фрустраційних ситуацій, неспроможність до реальної оцінки таких ситуацій та несформованість психологічних захисних механізмів визначають формування патологічного кола з почуттям безвихідності. Друга фаза короткочасного афективного стану — фаза вибуху, зовні є менш вираженою щодо наявності психопатологічних симптомів (зміни свідомості, деперсоналізаційно-дереалізаційних розладів тощо) у порівнянні зі зрілою особою, її основою залишається тужливо-депресивний афективний фон, з емоціями страху, жаху, почуттям катастрофи. Третя фаза, маючи окремі прояви астенії, проявляється бажанням сховатися, покинути місце злочину, відокремити себе від скоєного, витисканням скоєного та ситуації, що відбулася.

- ▶ У осіб похилого віку, наявність у більшості випадків факторів «патологічного ґрунту» — судинного, травматичного, інтоксикаційного тощо, сприяє виникненню аномального афекту з його відмінностями, що зазначені вище.
- ▶ Таким чином, виконання експертного дослідження короточасних афективних станів передбачає наявність певного об'єму і алгоритму оцінки фактичних даних щодо психічної діяльності та поведінки особи до, на період та безпосередньо після події афектогенного злочину з подальшим співставленням виявлених ознак афективного стану з запропонованими стандартами.
- ▶ Наведені уніфіковані діагностичні критерії дозволять оптимізувати експертну діагностику афективних станів у кримінальному процесі у відповідності до вимог доказової медицини.

Юридичний аспект.

Необхідно мати на увазі, що будь-який афект припускає не взагалі стан хвилювання, який у багатьох випадках присутній під час убивства на ґрунті особистих неприязних стосунків, а стан сильного душевного хвилювання. Відсутність такого виключає стан фізіологічного афекту і тим самим можливість застосування ст. 116 КК.

1. Для застосування ст. 116 КК необхідно, щоб сильне душевне хвилювання було викликане жорстоким поведженням, або таким, що принижує часті і гідність особи, а також за наявності систематичного зхарактеру такого поведження з боку потерпілого (раніше :протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого). Тільки наявність зазначених приводів для виникнення сильного душевного хвилювання може свідчити про наявність даного складу. Якщо таке хвилювання було обумовлене іншими обставинами, склад злочину, що розглядається, відсутній.
2. Насильство може бути як фізичним (нанесення ударів, побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (погроза заподіяти фізичну, моральну, майнову шкоду). Таке насильство повинно бути значним, тобто спроможним за своїм характером викликати сильне душевне хвилювання, а також реальним, а не уявним.

Стаття 116 КК може бути застосована лише за умови, що насильство, яке викликало сильне душевне хвилювання, було незаконним, протиправним. Умисне вбивство у стані фізіологічного афекту, викликаного правомірними діями щодо винного, не містить складу злочину, що розглядається. Так, службовою особою або навіть окремими громадянами законних дій, поєднаних із правомірним чиненням представником влади чи іншою насильством (наприклад, при затриманні небезпечного злочинця), не може розглядатися як привід для виникнення сильного душевного хвилювання в розумінні ст. 116 КК.

Чому законодавець змінив диспозицію ст. 116 КК України?

Протизаконне насильство (яке існувало до 2017р. у диспозиції) може за своїм характером створювати у суб'єкта право на необхідну оборону або на вжиття заходів, необхідних для затримання злочинця. Тут можливі ситуації вчинення вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, коли винний до того ж перебував у стані фізіологічного афекту, викликаного протизаконним насильством - нападом. Ці випадки необхідно відрізняти від дій винного, у яких є ознаки тільки ст. 116 КК. Для злочинів, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, **характерним є заподіяння шкоди потерпілому не з метою захисту або його затримання і доставляння відповідним органам влади.** Далі, обов'язковою ознакою злочинів, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок дій потерпілого, є заподіяння шкоди саме під впливом такого хвилювання, оскільки для злочинів, вчинених при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, ця ознака не є обов'язковою.

Вбивство, хоча й вчинене у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, але яке виявилось результатом перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, слід кваліфікувати не за ст. 116 КК, а за ст. 118 КК. Це пояснюється тим, що законодавець вважає вбивство, передбачене ст. 118 КК, менш небезпечним, ніж злочин, що розглядається. Тому в тих випадках, коли вчинено вбивство в стані сильного душевного хвилювання, викликаного протизаконним фізичним насильством, для кваліфікації дій винного за ст. 116 КК необхідно перш за все виключити можливість застосування ст. 118 КК.

Систематичний характер - це вчинення не менше ніж три рази дій, які принижують честь і гідність особи (жорстокого поводження), завдаючи їй моральних страждань. Такі дії можуть, зокрема, полягати в образах, фізичному насильстві, цькуванні, безпідставних обвинуваченнях у вчиненні протиправних чи аморальних дій, глузуванні, кепкуванні тощо.

Особиста практика

- ▶ Приклад справи Гр- ва В.В., де дії було перекваліфіковано з ч.187ч.4 КК України на ст. 116 КК України. Фабула : Обвинувачений Г. , знаходячись у стані сильного душевного хвилювання, викликаного тяжкою образою (приниженням його чоловічої гідності), наніс тілесні ушкодження своїй коханці, забрав ноутбук, який їй подарував та пішов з квартири, залишив їхнє спільне місце проживання, поїхавши до м. Одеси. Від отриманої черепно-мозкової травми потерпіла померла. Її труп з ознаками розкладення було виявлено поліцією. Дії було кваліфіковано за ст. 187 ч.4 КК України. З клопотанням захисту було проведено стаціонарну судову психолого-психіатричну експертизу, під час якої встановлено, що спричинюючи тілесні ушкодження потерпілій В., обвинувачений перебував у стані фізіологічного афекту, що викликаний тяжкою образою, приниженням його чоловічої честі та гідності, що містилися у висловлюваннях потерпілої В., та призвели до виникнення у обвинуваченого вказаного стану того вечора.)

ВСУ було змінено вирок, яким К. засуджено за умисне вбивство свого чоловіка К.В. без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин. Встановлено, що К.В., у черговий раз перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, безпричинно причепився до К., почав бити її по голові, погрожував дочці викинути у вікно її позашлюбну дитину, а потім схопив сокиру і погрожував її застосуванням дружині й дочці. Перебуваючи у збудженому стані та захищаючи себе, дочку і двомісячну онуку від цих протиправних дій, К. вирвала з рук п'яного К.В. сокиру, навалилася на нього всім тілом і, здавлюючи шию руками, задушила його. На підставі цього ВСУ дійшов висновку, що обставини події свідчать про вчинення К. умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства з боку потерпілого щодо неї та членів сім'ї, перекваліфікувавши її дії на відповідну статтю КК (див. ВВСУ. - 2000. - № 3. - С. 9-10).

*Проте, з таким висновком з точки зору діючої редакції ст. 116 КК України погодитися важко, оскільки на мою думку у такому випадку наявні ознаки стану необхідної оборони.

Для наявності складу злочину, що розглядається, необхідно, щоб дії, передбачені диспозицією ст. 116 виходили саме від потерпілого, тобто від того, хто був убитий. Дії особи, яка вчинила умисне вбивство у стані сильного душевного хвилювання, не можуть кваліфікуватися за ст. 116 КК, якщо душевне хвилювання було викликано діями не потерпілого, а інших осіб.

У разі, коли винний у стані фізіологічного афекту умисно вбиває особу, яка не здійснила дій, що викликали такий стан винного, і останній усвідомлював це, відповідальність за вбивство повинна наставати на загальних підставах.

Від таких випадків слід відрізняти ситуацію, коли винний, маючи намір вбити особу, що своїми протиправними діями викликала у нього стан сильного душевного хвилювання, з необережності вбиває іншу людину. Відповідальність у таких випадках повинна наставати за сукупністю злочинів - за замах на умисне вбивство у стані сильного душевного хвилювання та за вбивство з необережності, тобто за ч. 2 ст. 15 та ст. 116 і ст. 119 КК.

Стаття 116 може бути застосована й у тих випадках, коли дії потерпілого, що викликали сильне душевне хвилювання в особи, яка вчинила вбивство, були спрямовані не на його адресу, а вчинені стосовно третіх осіб. Це можуть бути особи, які є близькими винного (наприклад, особа вчиняє вбивство у стані афекту, викликаного неправомірним насильством стосовно її дитини), або навіть сторонніми для нього (наприклад, вбивство у стані афекту хулігана, який побив незнайому винному вагітну жінку).

Особиста практика

Справа по обвинуваченню Н. у вбивстві свого співмешканця Г., який систематично принижував, бив її сина (свого пасинка), яке було кваліфіковане за ст. 116 КК України.

- ▶ Необхідною умовою застосування ст. 116 КК є раптовість як сильного душевного хвилювання, так і умислу вчинити вбивство. Раптовість сильного душевного хвилювання означає, що воно виникає як негайна реакція у відповідь на жорстоке поводження, приниження честі та гідності з боку потерпілого. Судова практика вважає, що сильне душевне хвилювання винного, викликане неправомірними діями потерпілого, може бути визнане пом'якшуючою обставиною при вбивстві тільки в тому разі, якщо такий стан виник раптово. Умисел вчинити вбивство в особи, що перебувала в стані фізіологічного афекту, також повинен виникнути раптово. **Вбивство у такому стані не може бути заздалегідь обдуманим.** Не має складу злочину, що розглядається, у випадках, коли вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, було задуманим заздалегідь і цей умисел в ситуації, що створилася, був здійснений. Разом із тим необхідність раптовості виникнення фізіологічного афекту та умислу на вбивство для застосування ст. 116 КК зовсім не виключає існування неприязних, ворожих стосунків між вбивцею і потерпілим, що належать до більш раннього часу. Важливо, щоб умисел виник раптово у стані сильного душевного хвилювання, спровокованого конкретними протизаконними діями потерпілого.
- ▶ КС ВС визначив суб'єктивну сторону вбивства у стані сильного душевного хвилювання:
- ▶ Вироком суду особу засуджено за статтею 116 КК України до покарання у виді позбавлення волі на строк 4 роки.

- ▶ Відповідно до вироку суду особу засуджено за те, що він у приміщенні квартири, яку винаймав з колишньою дружиною, під час конфлікту з особою, який виник раптово внаслідок тяжкої образи з боку потерпілого, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, умисно завдав йому ударів руками і ногами по голові та різних ділянках тіла, заподіявши потерпілому тяжкі тілесні ушкодження, в тому числі ті, внаслідок яких настала його смерть, тобто вчинив умисне вбивство потерпілого в стані сильного душевного хвилювання.

Прокурор та потерпіла подали касаційну скаргу, оскільки вважали, що дії засудженого слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 115 КК. Прокурор зазначав, що апеляційний суд, залишаючи без зміни вирок, не звернув уваги, що суд першої інстанції не вказав, у чому полягала образа з боку потерпілого і які його протиправні дії викликали в засудженого стан сильного душевного хвилювання.

- ▶ Суд касаційної інстанції нагадав відмовив, нагадавши, що суб'єктивна сторона вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Необхідною умовою кваліфікації дій винного за ст. 116 КК є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства

Відповідно до роз'яснень, що містяться у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» потрібно мати на увазі, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено статтями 116 і 123 КК, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Необхідною умовою кваліфікації дій винного за зазначеними статтями є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого. Насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди). До тяжкої образи слід відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб.

Суд зазначив, що згідно з актом судово-психіатричного експерта у період інкримінованих дій особа перебував у стані фізіологічного афекту, який обмежив можливість останнього передбачити наслідки своїх дій. Такий стан був обумовлений суб'єктивно значимою для особи ситуацією, викликаною емоційним напруженням, та блокував здатність до раціонального вирішення конфлікту. Стан фізіологічного афекту в особи може бути підставою для юридичної кваліфікації стану сильного душевного хвилювання.

А встановлені судом фактичні обставини злочину (засуджений несподівано в нічний час виявив у квартирі колишньої дружини незнайомого чоловіка, який був напівроздягнутим, та звернувся до нього зі словами: «А ти хто такий?», на столі стояла відкоркована пляшка шампанського, диван був розстелений) давали суду підстави вважати, що засуджений суб'єктивно сприймав ситуацію, яка склалася, як таку, що є об'єктивно образливою для нього, а поведінку потерпілого - як аморальну і таку, що принижує його чоловічу гідність.

Тому ВС визнав правильним висновок судів, що засуджений опинився в такій обстановці, яка викликала у нього певний емоційний стан, що вказує на сильне душевне хвилювання (постанова від 22.08.2019 [№ 452/3509/14-к](#)).

Інший приклад

- ▶ Засуджений в стані сильного душевного хвилювання вбив лише за те, що коханка розповіла про свої зради та назвала його спонсором і імпотентом, або як суд кваліфікує за ст. 116 КК України (ВС/ККС справа № 234/8200/16-к від 29 серпня 2018 р.)
- ▶ Прокурор просив суд призначити покарання у вигляді позбавлення волі злочинця на 11 років. Проте суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій кваліфікували діяння засудженого за ст. 116 КК України і звільнили його з-під варті після проголошення вироку судом першої інстанції. За скоєне вбивство засуджений відсидів в СІЗО лише два роки и два місяці.
- ▶ По-перше, судом першої інстанції була призначена психолого-психіатрична експертиза, у висновку якої зазначено, що засуджений на час скоєння вбивства знаходився в стані класичного фізіологічного афекту (як психологічної основи сильного душевного хвилювання). Головне питання полягає в тому, як експерт встановив стан афекту, коли остання розмова між вбивцею та жертвою відбувалася тет-а-тет у машині ??? Адже навколо не було свідків, а хід подій, який відбувався у машині ми знаємо лише зі слів засудженого.

По-друге, у суді було допитано багато свідків, які пояснили наступне. Вбивця дійсно любив жертву, утримував її тривалий час, купив їй квартиру і машину, а жертва не мала до нього почуттів, використовувала для отримання грошей та мала стосунки з іншими чоловіками. При цьому вбивця весь час стосунків із жертвою був одружений та мав двох дітей, проте не розлучався. Хіба це не мотив для умисного вбивства?(як вважав прокурор)

Тим не менше, судді кваліфікують споживче відношення утриманки до особи спонсора, як тяжку образу, цинічне глузування, яке особливо принижує честь та гідність чоловіка.

Так, відповідно до ухвали суду апеляційної інстанції у цій справі: *"При цьому суд для оцінки образи як такої, що є тяжкою, прийняв до уваги емоційні особливості обвинуваченого ОСОБА_5, який відносився до потерпілої ОСОБА_8 як до своєї дружини, вважав її своєю власністю, відношення до потерпілої супроводжувалися ревністю, сприйняття ним факту образи, як приниження його гідності."*

По –третє, сам обвинувачений описує вбивство таким чином: "З розмови між ним та потерпілою ОСОБА_8 йому стало відомо, що остання зраджувала його. На питання про цей факт, потерпіла відповіла, що він їй не потрібен, вона сприймає його лише, як спонсора, та в решті як чоловік він її не задовольняє та не потрібен. **Після цього відчув себе приниженим, сильно розхвилювався внаслідок тяжкої образи з боку ОСОБА_8**, в очах різко потемніло, коли прийшов до тьми, то побачив поряд із собою вже мертву ОСОБА_8 Як скоїв вбивство він не пам'ятає.

Прокурор вважав, що звичайна правда від коханки була сприйнята обвинуваченим як тяжка образа. Проте, ВС роз'яснює, що сторона обвинувачення повинна доводити винуватість особи **поза розумним сумнівом.**

Очевидно для обвинувачення за ст. 115 КК України прокурор повинен був довести, що обвинувачений сплановано на машині завіз жертву у яблуневий сад та навмисно вбив (задушив), а потім штучно зпотворив дійсні обставини про сильне душевне хвилювання для кваліфікації вбивства за ст. 116 КК України, що й лягло в основу «сумнівного» висновку експерта. Проте, це утопія....Потерпіла погодилася з вироком суду та заперечувала проти апеляційної та касаційної скарги обвинувачення.

Інший приклад:

- ▶ Особа, дії якої носили активний характер і яка мала достатню кількість часу, обдумано та сплановано вчинила умисне вбивство, не знаходячись у стані сильного душевного хвилювання, що підтверджується висновком судово-психіатричної експертизи, повинна нести відповідальність за ст. 115 КК, а не за ст. 116 КК.
- ▶ Відповідне положення міститься у [постанові ККС ВС від 21 січня 2020 року у справі № 296/4868/16-к](#).
- ▶ **Обставини справи**
- ▶ Засуджений, який отримав 11 років позбавлення волі за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 **КК**), та його захисник оскаржили до Верховного Суду вирок місцевого й ухвалу апеляційного судів. У касаційних скаргах, зокрема, зазначено, що дії засудженого слід було кваліфікувати за ст. 116 КК, оскільки **на час вчинення злочину він перебував у стані сильного душевного хвилювання**.
- ▶ З матеріалів кримінального провадження вбачається, що 9 березня 2016 року засуджений **переглянув листування своєї дружини** з іншим чоловіком у соціальній мережі, після чого зателефонував останньому та призначив зустріч, на яку **взяв із собою ніж**. Під час зустрічі заподіяв чоловікові **10 ударів ножем**. Крім того, засуджений не заперечував, що про спілкування його дружини та іншого чоловіка **він знав задовго** до березня 2016 року.

- ▶ **Позиція Верховного Суду**
- ▶ Верховний Суд погодився з рішеннями попередніх судів, визначивши, що особа **вчинила умисне вбивство**.
- ▶ Відповідальність за ст. 116 КК передбачено за умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, **зумовленому жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи**, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого.
- ▶ Суб'єктивна сторона складу цього злочину характеризується **особливим емоційним станом суб'єкта** - його сильним душевним хвилюванням, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і **реалізується негайно**.
- ▶ **Сильним душевним хвилюванням** (фізіологічним афектом) є раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, що протікає швидко та бурхливо, і певною мірою **знижує здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними**.
- ▶ Таким, що виник раптово, визнається стан сильного душевного хвилювання, процес виникнення і протікання якого характеризується **неочікуваністю, миттєвістю, бурхливістю, швидкоплинністю**.

Тобто..

- ▶ психічне ставлення особи при вчиненні цього злочину характеризують **дві особливості**:
- ▶ 1) умисел завжди є таким, що **раптово** виник, і афектованим;
- ▶ 2) емоційний стан винної особи характеризується **сильним душевним хвилюванням**, що певною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.
- ▶ Це пов'язано з психофізіологічними характеристиками стану сильного душевного хвилювання, існування якого є **несумісним із заздалегідь обдуманим умислом**. Тобто якщо аналіз фактичних обставин справи свідчить про те, що суб'єкт злочину мав достатньо часу, що обдумати, спланувати вчинення ним умисного вбивства, а отже, у нього був відсутній стан сильного душевного хвилювання.
- ▶ Як установили суди, особа, маючи достатню кількість часу, **обдуманно та сплановано** вчинила умисне вбивство, що свідчить про відсутність у неї стану сильного душевного хвилювання. Крім того, відсутність в особі такого стану підтверджується і висновком **судово-психіатричної експертизи**, який був предметом ретельного дослідження судів обох інстанцій.

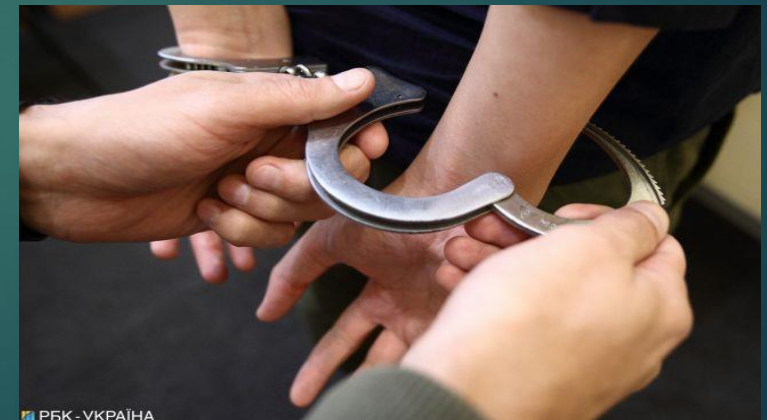
У випадках, коли вбивство вчинене після того, коли **стан** сильного душевного хвилювання минув, дії винного потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за вчинення вбивства без пом'якшуючих обставин. Неправомірна поведінка потерпілого в такому разі може бути визнана обставиною, що зменшує суспільну небезпечність злочину і **пом'якшує покарання** (див. п. 23 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2).

При визначенні тривалості розриву в часі між обставинами, що викликали сильне душевне хвилювання, і вбивством необхідно враховувати конкретні обставини справи. При цьому вирішальне значення має стан афекту, який **може мати місце, незважаючи на деякий розрив у часі між протиправними діями потерпілого і вчиненим вбивством**.

ПРИКЛАД:

- ▶ кримінальна справа за ст. 94 КК (в ред.1960р.)України щодо Петрової О.В., яка скоїла вбивство свого чоловіка після звалтування ним у нетверезому стані. До вбивства потерпілий періодично, перебуваючи у нетверезому стані, бив та зраджував Петрову О.В.. Суд не погодився з позицією захисту про наявність стану сильного душевного хвилювання. Згідно вироку її було засуджено до 5 років позбавлення волі з призначенням покарання нижче від найнижчої межі.
- ▶ Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, не може кваліфікуватися як вбивство, вчинене при обтяжуючих обставинах, хоча б у діях винного і містилися окремі зазначені в законі обтяжуючі обставини. Наприклад, якщо вбивство у стані фізіологічного афекту вчинене з особливою жорстокістю, способом, небезпечним для життя багатьох осіб, жінки, яка завідомо для винного була у стані вагітності, двох або більше осіб, особою, яка раніше вчинила вбивство, то таке вбивство слід кваліфікувати за ст. 116 КК.

ПРИКЛАД З ОСОБИСТОЇ ПРАКТИКИ

► кримінальна справа щодо Юр-ка О.О., який у стані сильного душевного хвилювання (що підтверджено відповідним висновком суво-психологічної експертизи) наніс більше 20 ударів молотком по голові потерпілого, що спричинило смерть. Спочатку дії обвинуваченого було кваліфіковано за ст. 115 КК України. Під час досудового слідства було проведено судово-психіатричну експертизу, на розв'язання якої ставилися питання лише щодо осудності обвинуваченого. В суді відбулася заміна захисника. Захисник заявив клопотання про допит обвинуваченого на початку судового слідства. Після допиту обвинуваченого, в ході якого останній, визнаючи свою вину, розповів про деталі своєного, про слова, що сказав йому потерпілий, про свій стан та самопочуття до та після вбивства, захисник заявив клопотання про призначення судом судово-психологічної експертизи на розв'язання якої були поставлені питання про індивідуально –психологічні особливості обвинуваченого, їх вплив на його поведінку у ситуації, що розглядається та про наявність у обвинуваченого під час скоєння вбивства стану фізіологічного афекту, викликаному тяжкою образою, що принижувала честь і гідність Ю. з боку потерпілого. Суд за клопотанням захисту призначив судово-психологічну експертизу, відповідно до висновків якої обвинувачений під час вчинення інкримінованих дій перебував у стані фізіологічного афекту. Прокурор змінив після цього в суді обвинувачення.

► Може виникнути ситуація, коли винний у стані сильного душевного хвилювання вчиняє умисне вбивство двох осіб - особи, яка здійснила стосовно винного протиправні дії, і людини, котра перебувала разом з нею і жодних дій щодо винного не вчиняла. Відповідальність у цьому разі настає за сукупністю злочинів - вбивство першої особи кваліфікується за ст. 116, а другої - за частинами 1 або 2 ст. 115 КК.

ВИСНОВОК :

Здійснюючи захист у кримінальних провадженнях за ст.116 КК України, слід приділяти увагу збиранню доказів виникнення та наявності у підзахисного стану сильного душевного хвилювання, а саме фізіологічного афекту під час вбивства. У справах цієї категорії, де частіше за все відсутні безпосередні свідки події, адвокату потрібно ретельно збирати відомості про:

- індивідуально-психологічні особливості підзахисного та їх вплив на його поведінку у ситуації, що досліджується;
- стан підзахисного до вчинення правопорушення , в момент правопорушення та після нього (медичні документи , покази свідків, покази підзахисного, тощо);
- зміст та характер дій потерпілого щодо обвинуваченого, їх попередні стосунки

Лише за наявності цих даних експерт має можливість скласти обґрунтований висновок, який стане у сукупності з іншими доказами, вагомою доказовою базою для кваліфікації дій підзахисного за ст. 116 КК України.

Судова практика. Приклади:

- ▶ вирок Гребенківського районного суду Полтавської області у справі №539/2008/18 від 27.07.2018р.
Гребінківський районний суд Полтавської області
- ▶ Постанова ВС від 29.08.2018 року по справі № 234/8200/16-к
- ▶ Ухвала Апеляційного суду Донецької області в м. Маріуполі від 23.10.2017 року по справі № 234/8200/16-к
- ▶ Постанова ККС ВС від 21.01.2020 р. по справі 296/4868/16-к

ДЯКУЮ
ЗА УВАГУ